WIKIPEDIA

Latina lingvo

"Latina" alidirektas ĉi tien. Por aliaj uzoj, vidu la paĝon Latina (apartigilo).

Latino[1] aŭ la **latina lingvo** estas italika lingvo, kiu estis orginale parolata en la areo de antikva Romo. Ĝi ankaŭ estis la ĉefa lingvo de la romia imperio kaj de la katolika eklezio, kaj interlingvo de okcidenta civilizo ĝis 1750. Inter malkleruloj Latino iompostiome simpliĝis kaj fariĝis nova lingvo, **vulgara Latino**, kiu siavice pluevoluis post la disfalo de la imperio, kreante la **latinidajn lingvojn** (la franca, hispana, itala, portugala, rumana, ktp.). La klasika Latino ĉesis esti denaske parolata lingvo post ĉirkaŭ la jaro 300. En la lernejoj dum la renesanco, Latino fariĝis pli ĝuste kaj klasike parolata laŭ la modelo de Cicerono.

Latino Latine: Lingua latīna	
Parolata en	Vatikano
Parolantoj	100
Skribo	latina
Lingvistika klasifiko	
Hindeŭropa	
Italika	
Latino-faliska	
Latino	
Oficiala statuso	
Oficiala lingvo en	Vatikanurbo
Reguligita de	Papa Akademio de Latina Lingvo, International Association for Plant Taxonomy, Internacia Komisiono pri Zoologia Nomenklaturo
Lingvaj kodoj	
Lingvaj kodoj	
ISO 639-1	la
ISO 639-2	lat
ISO 639-3	lat
SIL	LTN
Glottolog	lati1261
Angla nomo	Latin
Franca nomo	latin
Vikipedio	

Dum multe de la historio de Okcidenta civilizo, ĝi estis la lingvo de registaroj, papoj, sciencistoj, sanktuloj, nobeloj, muzikistoj kaj eĉ poetoj. Ĝi estas la lingvo de Julio Cezaro, Vergilio, Ovidio, Aŭgusteno, Abelardo, Tomaso de Akvino, Dante, Koperniko, Erasmo, More, Kalvino, Galileo, Bakono, Kartezio, Spinozo, Neŭtono kaj Linnaeus. Pluraj gravaj urboj en la mondo havas propran latinan nomon.

Eĉ ĝis la frua 20-a jarcento, Latino restis ordinara parto de klerigado en okcidento kaj de la katolika trenta meso. Pro la graviĝo de presarto kaj naciaj aspiradoj ekde la deksesa jarcento la latina en longa procezo perdis iom post iom la funkcion de interlingvo. Sed eĉ hodiaŭ ĝi estas fonto por sciencistoj, kiam ili inventas novan vorton aŭ por la nomado de ĵus malkovritaj bestoj. Nur Vatikano kaj la katolika eklezio ankoraŭ uzas Latinon oficiale, eĉ eldonante vortaron de novaj vortoj. Sed eĉ en la katolika eklezio, Latino mortis kiel efektiva laborlingvo de la episkopoj kaj sacerdotoj post la dua Vatikana koncilio. Ekzemple, la katekismo estis redaktita en la franca, kvankam la oficiala redakto estas en Latino. Uzadon de la latina kiel viva lingvo liturgie kaj ĉiutage ankaŭ en niaj tagoj proponas la usona Familia Sancti Hieronymi.

En la mezepoka kaj renesanca okcidento, regado de Latino estis necesa por alta klerigado, ĉar la alta scio de la okcidenta civilizo estis disponebla plejparte per latinaj libroj kaj latinlingvaj universitatoj. (La angla havas similan rolon hodiaŭ).

Latino estis unu el la ĉefaj fontoj, el kiu Esperanto pruntis vortojn. Ekzemple: *facila, sed, tamen, okulo, akvo*. Ĉirkaŭ 75% el la vortoj de teksto Esperanta estas el lingvo latina aŭ latinida. Latino ankaŭ estas la radiko, rekte aŭ nerekte, de 75% de la vortprovizo de la angla lingvo.

Enhavo

Historio

La etapoj de Latino:

- klasika Latino (-300 al 300)
- vulgara Latino (-100 al 1000)
  - latinidaj lingvoj (1000 -)
- mezepoka Latino (300 al 1400)
- humanisma Latino (1400 al 1800)
- Novlatino (1650 -)

Skribo kaj elparolo

Latino uzas la latinan alfabeton, originale nur majuskle aŭ per manskribaĵoj ne facile deĉifreblaj por uzanto de la tradicia alfabeto latina. Al la originalaj 21 literoj, *ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVX*, poste venis *Y* kaj *Z*, asimilitaj pruntoj por pli facile bonvenigi neologismojn el la pli prestiĝa Helena lingvo. Tial same venis *K*, malgraŭ tio ke ĝi preskaŭ ekskluzive troviĝas ĉe *kalendæ* apud *calendæ* (speciatim, calendæ propriæ sunt Latinorum, neque enim Græci hac appellatione, quamvis origine Græca sit, sed alia utuntur ad denotandum primum mensis diem). Litero *U* uziĝis por kaj la vokala kaj konsonanta variantoj; tiel same ĉe *I*. Dum la mezepoko konsonanta *U* komencis esti skribata per *V*, kaj konsonanta *I* per *J*. Adicie, ligaturoj komencis esti uzataj, precipe kiam ili reprezentas diftongon. Aktuale, ortografio latina plejparte sekvas la italan normon, t.e. distingi inter vokala kaj konsonanta *U* kaj *V*, sed ne inter *I* kaj *J*, sen ligaturoj.

Historio de la latina alfabeto

La latina alfabeto devenas de la greka alfabeto ne rekte, sed per la etruska alfabeto. Komence la latina alfabeto estis: ABCDEFZHIKLMNOPQRSTVX. Oni vidas ke estas tri literoj por la sama sono /k/: *C*, *K* kaj *Q*, tio devenas de la fakto ke la etruska lingvo, kiel semidaj lingvoj havis malsamajn fonemojn por guturala surda sono, sed la latina havis nur unu fonemon /k/ kvankam kun tri alofonoj, sekve oni uzis *C* antaŭ *A*, *K* antaŭ *E* kaj *I* kaj *Q* antaŭ *U* kaj *O*, sed ne estis speciala litero por reprezenti la fonemon /g/, kiu ne ekzistis en la etruska; alie *S* kaj *Z* reprezentis la saman fonemon /s/. Finfine, en la 3-a jarcento a.K., oni reformis la alfabeton kaj ĝi restis tiel:

ABCDEFGHILMNOPQRSTVX.

Kiam en la mezo de 2-a jarcento a.K., Romo konkeris grekajn urbojn, oni prenis grekajn literojn *K*, *Y* kaj *Z*. *Z* ne reprezentis plu /s/, kiel antaŭe, sed /dz/. Kaj aperis finfine la "klasika" latina alfabeto.

Elparolo

Kompreneble oni ne scias kiel prononcis la romianoj, ĉar en tiu tempo ne estis sonaparatoj. En la fino de 19-a jarcento, la katolika eklezio kreis oficialan elparolon bazita sur la itala lingvo. En multaj protestantaj landoj estis reago kaj oni intencis krei "sciencan prononcon" de la latina.

La lingvohistoriaj kaj fonologiaj esploroj malkovris la verŝajnan sonsistemon, elparolon de Latino; tiun elparolon oni nomas **restaŭrita elparolo**. En 1956 la unua "Congrès International pour le Latin Vivant" (Internacia Kongreso por la Viva Latino) aprobis rezolucion, kiu rekomendis la nuran uzon de "restaŭrita elparolo" en Eŭropaj nereligiaj lernejoj. Tiel, multaj eŭropanoj, kiuj lernis Latinon en lernejo post tiu kongreso, pensas ke ĝi estas la nura "vera" elparolo de la latina, sed ĝi estas nur konvencia elparolo, kun ia scienca bazo, sed tre diskutinda.

En modernaj tekstoj oni foje uzas super la vokaloj horizontalajn strekojn aŭ arkojn (ā ē ī ō ū ; ă ĕ ĭ ŏ ŭ) por helpi la lingvolernadon. Tiuj strekoj ne ekzistis en Latino; ili nun montras por la lernantoj la longecon aŭ mallongecon de la vokalo (silablongo tre gravas en la latina).

Restaŭrita prononco

- *ae* [ae̯]
- *au* : [au̯]
- *c* : [k]
- *ch* : [kʰ]
- *g* : [g]
- *h* : [h]
- *i* : [i]/[j]
- *m* : [m]
- *oe* [oe̯]
- *ph* : [pʰ]
- *qu* : [kʷ]
- *r* : [ɾ]
- *s* : [s]
- *th* : [tʰ]
- *u* : [u]/[w]
- *x* : [ks]
- *y* : [y]
- *z* : [dz]

Ekzemple, la literoj *v* kaj *u* plej verŝajne aludis al duonvokalo /ŭ/ (kiel en *aŭto*, *ŭa!*). Sed en "VVA" la prononco de unua "V" estas vokala, ne eblas la prononco /ŭŭa/ sed du silaba /u'ŭa/, alie en "SILVANVS", la lasta V esta klare vokala: /nus/, sed la unua V eble estas vokala aŭ duonvokala: /sil'ŭa'nus/ aŭ /si'lu'a'nus/, klare la prononco /si'lu'a'nus'/ ne taŭgas, sed la sistemo proponita ne klarigas kiel V estas vokalo aŭ duonvokalo.

La restaŭrita prononco pretendas reprodukti la klasikan prononcon, t. e., la prononco de la tempo de Cicerono, sed ĝi miksas prononcojn tre malproksimajn en la tempo. Pro la evoluo de certaj sonoj en vulgara Latino, oni dum jarcentoj instruis "malĝustan" prononcon de la klasika lingvo. Inter tiuj enradikiĝintaj prononcoj menciindas [e] por *ae* kaj [rondigita e] por *oe*. Sed OE kaj AE evoluis al [e] antaŭ la klasika erao, kiel oni povas vidi en grafitoj de Pompeo, sekve la prononco [ajdes] por [aedes] estas arkaisma, ne klasika, kvankam la "restaŭrita prononco" diras la malon. En la klasika erao, eble oni prononcis ankoraŭ la C kiel /k/, sed tute ne plu AE kaj OE kiel diftongoj.

La elparolo de *c* laŭ la restaŭrita elparolo estas ĉiam /k/. Oni elparolis ĝin ekde la frua mezepoko antaŭ altaj vokaloj (*ae, e, i, oe, y*) kiel /c/ kaj oni elparolis nur antaŭ la malaltaj vokaloj kiel /k/; tiu elparolo radikiĝis eĉ en Hungario. En aliaj lingvoj tiu /c/ plusimpliĝis al /s/. (En Italio ekzistas tria elparola metodo, ĉar ili elparolas ĝin antaŭ altaj vokaloj kiel /ĉ/; same antaŭ altaj vokaloj sonas la *g* kiel /ĝ/, kaj la *gn* sonrilato estas elparolata kiel [nj].)

Tiel oni elparolas la nomon de *Cicero* [CIcero:] (Hungario) aŭ [KIkero] (Okcident-Eŭropo) (en Italio kiel [ĈIĉero]). Oni povas ĉiun akcepti, sed oni devas esti konsekvenca.

En Francio, Britio kaj Nordio, interalie, la natura prononco de *Cicero* estas [SIsero] - sed kompreneble tio validas nur kiam oni tiun vorton uzas dum nacilingva parolado. Ŝanĝante al Latino, oni samtempe devas ŝanĝi la prononcon.

Alie, oni povas ekspliki la originon de vortoj kiel *Kaiser* en la germana lingvo, nerekte el la parolata latina, sed el la skriba formo, sekve oni ne povas rigardi la evoluon de latinaj vortoj en nelatinaj lingvoj kiel helpaj, ĉar la latina ĉiam restis kiel skriba lingvo, eĉ en landoj kie neniu parolis ĝin.

Akcento

Noto: *En multaj lernolibroj oni markas latinan akcenton per signo ´ (akuto); do "ímperat" estu [IMperat].* La akcento estas plej ofte kiel en Esperanto: je la dua silabo de la vortofino. Se tiu silabo estas mallonga, la akcento migras pli antaŭen (ekz. am**ī**cus, sed f**ā**bula, ĉar en tiu vorto *u* estas mallonga). – La longo aŭ mallongo de silaboj (kaj la vokaloj) ne estas antaŭdirebla, oni devas lerni ilin kun la vorto. La silaboj finiĝantaj je konsonanto estas ĉiam longaj. Oni devas memori nur la sonrilaton t.n. *muta cum liquida*, kiam la sonanton sekvas *p, b, t, d, g, c* , kaj pli poste *r* aŭ *l* , ekz. *li**br**um*: tie la du konsonantoj (br) komencas kune la duan silabon kaj la *li-* silabo restas mallonga.

Gramatiko

Klasika Latino estis tre **fleksia** lingvo, en kiu diversaj finaĵoj indikas la gramatikan funkcion de vortoj.

Ĉe la **substantivo** kaj **adjektivo** estas ses **kazoj**, kies formoj malsamas laŭ la **nombro**, **genro**, kaj **deklinacio** (specifa fleksiaro) de la vorto. Jen la kazoj de la virgenra dua-deklinacia vorto *amicus* (longaj vokaloj markitaj per ĉapelo):

kazo	singularo	pluralo	proksimuma traduko
nominativo	amîcus	amîcî	*amiko(j)*
genitivo	amîcî	amîcôrum	*de amiko(j)*
dativo	amîcô	amîcîs	*al amiko(j)*
akuzativo	amîcum	amîcôs	*amiko(j)n*
ablativo	amîcô	amîcîs	*el/per amiko(j)* (aŭ post prepozicio)
vokativo	ô amîce	ô amîcî	*ho amiko(j)!*

Tiuj rilatoj, kiujn ne esprimas ia kazo, esprimiĝas per **prepozicioj** kune kun la ablativo (aŭ kelkfoje la akuzativo). La antikva prapatra lingvo de la latina kaj la aliaj **hindeŭropaj lingvoj** enhavis du pliajn kazojn: la **instrumentalo** kaj la **lokativo**. En la latina, la instrumentalo enfaldiĝis en la dativon, kaj la lokativo en la ablativon aŭ foje la dativon.

En la **vulgara latina**, la restantaj kazoj iom post iom malvastiĝis al du, nominativo/akuzativo kaj genitivo/dativo, kaj poste estis anstataŭitaj per prepozicioj aŭ vortordo. Inter la nunaj latinidaj lingvoj, nur la rumana ankoraŭ distingas tiujn du kazojn krom la pronomoj.

La substantivo kaj ĝiaj adjektivoj akordas laŭ kazo, genro, kaj nombro:

- **bonus amicus** *bona amiko* (virgenra nominativa singulara)
- **bonorum amicorum** *de (la) bonaj amikoj* (virgenra genetiva plurala)
- **bonam amicam** *bonan amikinon* (ingenra akuzativa singulara)

La verbo fleksiiĝas laŭ la **nombro** (singulara, plurala) kaj **persono** (unua, dua, tria) de la subjekto, kaj laŭ **tempo** (prezenco, imperfekto, pasea perfekto, pluskvamperfekto, futuro, futura perfekto), **voĉo** (aktivo, pasivo) kaj **modo** (indikativo, subjunktivo, imperativo). Ankaŭ estas la **infinitivo**, la adjektivecaj **participoj** (prezenca, perfekta, futura) kaj gerundivoj, kaj la substantivecaj **gerundo** kaj **supino**.

Adverboj kaj **konjunkcioj** ne fleksiiĝas. Ankaŭ ne ekzistas artikolo, same kiel en la plej multaj el la nuntempaj slavaj lingvoj. La artikoloj de la latinidaj lingvoj evoluis el la montraj pronomoj de la klasika latina (*ille*, *illa*, *illud* aŭ *ipsus*, *ipsa*, *ipsum*).

La ĝenerala vortordo de klasika latino estas **SOV** - subjekto unue, objekto sekve, kaj fine la verbo. Tamen, pro la vasta fleksiado, la vortordo estis tre variebla.

Specimeno

Pater Noster (Patro Nia)

Pater noster, qui es in caelis,
sanctificetur nomen tuum.
Adveniat regnum tuum.
Fiat voluntas tua,
sicut in caelo et in terra.
Panem nostrum quotidianum da nobis hodie,
et dimitte nobis debita nostra
sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.
Et ne nos inducas in tentationem,
sed libera nos a malo.

Literaturo

La ora epoko de latina literaturo estis en la 1-a jarcento a.K. (la fina jarcento de la Romia Respubliko) sub la plumo de Cicerono, Cezaro, Lukrecio, Katulo kaj aliaj. La sekva jarcento (la unua de la Imperio) estis la epoko arĝenta. Ĝi floris sub la plumo de Vergilio, Horacio, Ovidio, Lukano kaj aliaj.

Makaronia poezio nomiĝas la poemaj produktoj miksitaj el latina kaj vulgaraj lingvoj (ekz. la itala, franca, germana). Karaktero grava de la tuto estis, ke ankaŭ la nelatinaj vortoj submetitas al la latina gramatiko.

En la aktualo

Vidu ankaŭ: Moderna Latino

La instruado kaj uzado de la latina lingvo, neniam kiel unua aŭ gepatra lingvo, pluis en la okcidenta kultursistemo (instruado, universitato, religio ktp.) ĝis la aktualo, ne nur en Eŭropo, sed ankaŭ en Usono kaj aliaj mondopartoj. Ĝi ĝuis la prestiĝon de la antikva kulturo kaj partikulare de tiu de la Romia Imperio, kiel lulilo de la eŭropa civilizacio. Krom la rezisto en la moderna eduksistemo (el mezlernejo al la universitato ĉefe por filologiaj karieroj), la latino estas ankoraŭ disvastigata kiel alternativa lingvo, ekzemple por parolrondoj, gazetoj, propra Vikipedio ktp. La Papa Akademio de Latina Lingvo listigas celojn, metodojn kaj detalajn normojn pri agado de la institucio; ĝi interalie atentigas neprecon utiligi nuntempajn rimedojn de amaskomunikiloj por propagi la latinan lingvon; sub kontrolo de la Akademio estas kreata *Parvum verborum novatorum léxicum* ("Eta leksikono de novaj vortoj"); en ĝi estas konfirmataj neologismoj, kiujn oni povas uzi en oficiala lingvo de Vatikano kaj Katolika eklezio. Tiu Akademio eldonas trarigardon de siaj laboraĵoj en periodaĵo "Latinitas". Grava leksikografo kaj tradukisto papa estis dum multaj jaroj la tirolano Karl Egger.

Sur tiu bazo la latino estis proponita ankaŭ kiel bazo por kelkaj planlingvoj, kiel *Latino sine flexione*, Interlingvao kaj aliaj, ĉu rekte aŭ kiel akso de la latinidaj lingvoj.

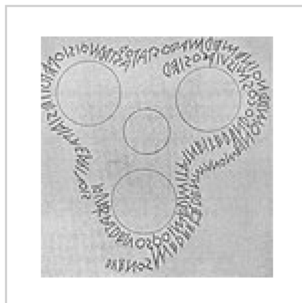
Bildogalerio

Plej malnova latina teksto, el Universitato Graz

Plej maljuna latina inskribo

Duenos inskribo

Notoj

1. ↑ Wennergren, Bertilo "Lingvonomoj" (https://bertilow.com/pmeg/gramatiko/propraj_nomoj/landoj_popoloj_lingvoj.html#i-r76) *PMEG*

Vidu ankaŭ

- Esperantigo de vortoj el latina fonto
- Moderna Latino
- Listo de latinaj eldiroj
- Latinida lingvo
- Lingvistiko
- Listo de lingvoj
- Lingva familio
- Latinaj eldiroj
- Latinitas (periodaĵo)
- Radielsendoj latinlingvaj el Erfurto

- Akihiko Watanabe

Eksteraj ligiloj

- Ephemeris (http://ephemeris.alcuinus.net) - Gazeto en Latino.
- Hebdomada Aenigmatum (http://www.latincrosswords.com) - Hebdomada Aenigmatum, gazeto de krucvortenigmoj Latine.
- Bonega superrigardo pri la uzo de la latina kiel viva lingvo (http://www.latinitatis.com/latinitas/menu_de.htm)
- Nuntii Latini (http://www.yleradio1.fi/tiede/nuntii) - radiodissendo en Latino.
- Latina Vikipedio (https://la.wikipedia.com/)
- Latina retpaĝaro el Vatikanurbo kun amaso da tekstoj novaj kaj malnovaj. (http://www.vatican.va/latin/latin_index.html)
- Novaĵoj vatikanurbaj en la latina, legeblaj kaj elŝuteblaj per MP3. (http://www.radiovaticana.org/ted/articolo.asp?c=532131)
- "Curlie" (https://curlie.org/la/) - ligiloj al la latinaj retpaĝoj kolektitaj de DMoz.
- Konata latinlingva gazeto *Vox Latina* el Germanio. (http://www.voxlatina.uni-saarland.de)
- Lernu la latinan (http://www.learnlangs.com/latin.htm) angle

---